

IV. Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΗΔΟΝΗΣ ΚΑΙ Ο ΕΥΔΑΙΜΟΝΙΣΜΟΣ

1. Ἡ ἀρχαία θεωρία τῆς ἡδονῆς.

Ὁ ἄνθρωπος, καθὼς καὶ ὁ ἠθικός του στοχασμός, ὥσπου νὰ γίνῃ αὐτόβουλος κι' αὐτοκυβέρνητος, περνάει ὠριμένα δοκιμαστικὰ στάδια, τὰ ὁποῖα, ἐνῶ δὲν ἔχουν βαθύτερη ἠθικὴ σημασία, γιατί ἀνήκουν στὸν κύκλο τῆς ἑτερονομίας, εἶναι ἀναγκαῖα γιὰ νὰ αὐτονομηθῇ ἡ ἠθικὴ συνείδηση, καὶ ν' ἀνακαλύψῃ τὸ πραγματικὸ της εἶναι. Θὰ ἔλεγε κανεὶς, ὅτι τὰ στάδια αὐτὰ ἔχουν γιὰ τὸ ἠθικὸ στοχασμὸ διδακτικὴ μονάχα σημασία· διδάσκουν ἔμμεσα τὸν νοῦ τί δὲν εἶναι ἠθικὸ ἢ γιατί κάτι, πὺ ἀρχικὰ τὸ θεώρησε ἠθικὸ, δὲν ἔχει καμμιά ἠθικὴ ἀξία. Ὁ νοῦς ἀσκεῖται μὲ προβλήματα, τὰ ὁποῖα, ἐνῶ δὲν εἶναι αὐτὰ καθ'ἑαυτὰ ἠθικά, ὅμως τοῦ προετοιμάζουν τὰ εἰσόδια στὴν περιοχὴ ὅπου ἐδρεύει ἡ πραγματικὴ ἠθικὴ ἀξία. Τὰ προβλήματα αὐτὰ, ἂν καὶ εἶναι ἐξω-ἠθικά, ἀποτελοῦν ὅμως τὴ φυσικὴ ἀφειρησία τοῦ ἠθικοῦ στοχασμοῦ. Ἀπ' αὐτὰ ὠρμήθηκε ἡ ἠθικὴ θεωρία καὶ στὴν ἀρχαιότητα καὶ στὴν νεώτερη ἐποχὴ. Ὁ ἄνθρωπος, μόλις ἀποσπασθῆκε ἀπὸ τὴν ἀπλὴ παράδοση, κι' ἀρχισε νὰ νοιάζεται γιὰ τὸν ἠθικὸ του προσορισμὸ, ἔθεσε ὡς ἠθικὸ σκοπὸ τῆς ζωῆς του τὴν ἀτομικὴ του εὐδαιμονία, πὺ τὴν ἐβάσισε ἐπάνω σὲ κάτι πὺ ὑπῆρχε ἔμφυτα μέσα του καὶ δὲν εἶχε ἀνάγκη νὰ τὸ ἀναζητήσῃ ἄλλοῦ, δηλαδὴ στὴν ἡδονή. Ἡ ἡδονὴ εἶναι δεδομένο τῆς ζωῆς, «μάλιστα ἡ φύσις φαίνεται τὸ μὲν λυπηρὸν φεύγειν ἐφίεσθαι δὲ τοῦ ἡδέος» (Ἀριστοτέλης 1157 β, 17). Τὸ ἴδιο συνέβη καὶ στὴν νεώτερη ἐποχὴ μὲ τὸ Σπινόζα καὶ μὲ τοὺς ἄγγλους φιλοσόφους· ἔθεσαν τὴν ὀφελιμότητα ὡς κριτήριον τῆς ἠθικῆς ἀξίας. Ὅπως ὅμως στὴν ἀρχαιότητα ὁ Πλάτων ἀπελευθέρωσε τὸν ἠθικὸ

στοχασμὸ ἀπὸ τῆ μαθητεία του κοντὰ στὴν ἡδονὴ (ὅπου τὸν ἔφερε ὁ Ἀρίστιππος, 435 - 360 π.Χ.), καὶ ἀπογύμνωσε τὴν ἡδονὴ ἀπὸ κάθε ἠθικὴ σημασία, θετικὴ καὶ ἀρνητικὴ, ἔτσι καὶ στὴν νεώτερη ἐποχὴ ὁ Κάντ συνέτριψε τὴν ὠφελιμότητα ὡς κριτήριον τῆς ἠθικῆς ἀξίας τῆς ζωῆς, κ' ἔθηκε τὴν καλὴ θέληση ὡς μοναδικὸ μέτρο τῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ πορεία αὐτὴ τοῦ ἠθικοῦ στοχασμοῦ εἶναι τόσο ἀναγκαία, ὅσο ἀναγκαῖος εἶναι καὶ ὁ δρόμος τοῦ λογικοῦ ἀπὸ τὴν ἐμπειρία πρὸς τὴν καθαρὴ νόηση. Ὅπως τὸ λογικὸ στηρίζεται πρῶτα στὴν ἐμπειρία, καὶ τὰ σχήματα μὲ τὰ ὁποῖα δουλεύει τὰ θεωρεῖ ἀφαιρέσεις ἀπὸ τὰ ἐμπειρικὰ φαινόμενα, καὶ πολὺ ἀργὰ ἀνακαλύπτει, ὅτι τὸ δεσμεύουν ἐσωτερικοί, δικοὶ του, νόμοι, πού εἶναι θεμελιακὲς προϋποθέσεις καὶ γιὰ κάθε ἀφαιρετικὴ ἐνέργειά του, ἔτσι καὶ ὁ ἠθικὸς του στοχασμὸς ἀρχίζει—μόλις αὐτονομηθῆ ἀπὸ τὴν παράδοση—ἀπὸ τὴν ἡδονὴ καὶ τὴν ὠφελιμότητα, ἀπὸ δύο στοιχεῖα πού συναντᾶει ἄμεσα μέσα στὴ ζωὴ του. Γιατὶ καὶ ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ ὠφελιμότητα εἶναι ἔμφυτα παρακόλουθα τῆς ζωῆς. Αὐτὰ γίνονται λοιπὸν κριτήρια τῆς ἠθικῆς ζωῆς, ὅταν ὁ ἠθικὸς στοχασμὸς ἀποπειραθῆ ν' ἀποσχισθῆ ἀπὸ τὴ δέσμευση πού τοῦ κάνει ἡ παράδοση. Ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα πού ρυθμίζουν τὴ ζωὴ στὴ βιολογικὴ τῆς ἔκφραση, ἐκεῖνα ἀκριβῶς ὑψώνονται ἀπὸ τὸν ἀνθρώπο, πού ζητᾶει τὴν ἠθικὴ του αὐτονόμηση, σὲ ἠθικὰ κριτήρια τῆς ζωῆς. Εἶναι ὅμως ἀνάγκη νὰ παρακολουθήσωμε ἀκριβέστερα τὸ δρόμο τοῦ ἠθικοῦ στοχασμοῦ μέσα στὴν ἀρχαία καὶ στὴν νεώτερη φιλοσοφία, γιὰ νὰ ἰδοῦμε, πῶς ἀναπτύχθηκε ἡ θεωρία τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς ὠφελιμότητος, πού, ἐνῶ ὑποσχέθηκε στὸν ἀνθρώπο τὴν πραγματικὴ του εὐδαιμονία, τὸν ὠδήγησε στὴν πραγματικὴ του αὐτοκαταδίκη, γιατί ἡ θεωρία τῆς ἡδονῆς, ἂν τὴν ἀκολουθήσωμε μὲ συνέπεια ὡς τὰ ἀκρότατα συμπεράσματά της, μᾶς ὀδηγεῖ σὲ ἀποτελέσματα ἀντίθετα ἀπὸ τὰ ποθούμενα.

Εἶναι ἀναμφισβήτητο, ὅτι ἡ ἐπιθυμία εἶναι ὁ γενικὸς ρυθμιστὴς τῆς βιολογικῆς ζωῆς. Ὅλοι οἱ σκοποὶ τοῦ ἀνθρώπου, πού ἀφοροῦν τὴν ἱκανοποίησιν ὀρισμένων ἀναγκῶν, προσδιορίζονται ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία. Ἡ ἐπιθυμία στὴν οὐσία της δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ τάση πρὸς ἱκανοποίησιν ὀρισμένων ἀναγκῶν. Κ' ἐπειδὴ ἡ ἱκανοποίησιν τῆς ἀνάγκης ἔχει ὡς συνοδὸ τὴν ἡδονὴ, ἡ

ἐπιθυμία εἶναι κατ' ἀνάγκην ὠρισμένη τάση πρὸς ἡδονή. Ἡ τάση αὕτη μπορεῖ νὰ εἶναι θετικὴ καὶ ἀρνητικὴ, δηλαδὴ ἢ νὰ θέτῃ μὲ τὴν πραγματοποίησίν της τὴν ἀντίστοιχὴ ἡδονή, πὺν τὴν συνοδεύει κατ' ἀνάγκην, ἢ νὰ καταργῇ ἕναν πόνο ἢ μιὰ λύπη, κ' ἔτσι μὲ τὴν κατάργησιν αὕτη τοῦ ἀρνητικοῦ, νὰ θέτῃ ἔμμεσα μιὰ ὠρισμένη ἡδονή. Ἡ ἡδονὴ ἔχει αὕτη τὴ διπλὴ φύση: νὰ ὑπάρχῃ θετικὰ καὶ ἀρνητικὰ, νὰ διαδέχεται ἔμμεσα τὸν πόνο, ὅταν ἐκεῖνος φυγαδεύεται. «Ὡς ἄτοπον... ἔοικε τι εἶναι τοῦτο, ὃ καλοῦσιν ἄνθρωποι ἡδύ: ὡς θαυμασίως πέφυκεν πρὸς τὸ δοκοῦν ἐναντίον εἶναι τὸ λυπηρόν, τῷ ἅμα μὲν αὐτῷ μὴ ἐθέλειν παραγίγνεσθαι τῷ ἄνθρωπῳ, εἰάν τις διώκῃ τὸ ἕτερον καὶ λαμβάνῃ σχεδόν τι ἀναγκάζεται αἰεὶ λαμβάνειν καὶ τὸ ἕτερον, ὥσπερ ἐκ μιᾶς κορυφῆς συνημμένῳ δὺ' ὄντε.» (Πλάτωνος Φαίδων 60, Β). Τὸ βιολογικὸ τοῦτο γεγονός πὺν ρυθμίζει τὴν ἐκδήλωσιν τῆς ζωῆς—γιατὶ ἡ ζωὴ κατευθύνεται ἀπὸ τὸ εὐχάριστο καὶ τὸ δυσάρεστο—διαφοροποιεῖται ἀνάλογα μὲ τὴ διαφοροποίησιν τῶν ἀναγκῶν. Ἐν ὃ πρωτόγονος ἄνθρωπος ρυθμίζεται μονάχα ἀπὸ τὰ ἔνστικτα τῆς ζωῆς, πείνα καὶ γενετήσια ὄρμη, καὶ ἀπὸ τὴν σύμφυτη ἡδονή. Ὁ ἱστορικὸς ἄνθρωπος ἔχει περισσότερες ἀνάγκες, καὶ ἡ ζωὴ του ρυθμίζεται ἀπὸ πολυπλοκώτερο σύστημα ἡδονῶν, ψυχικῶν καὶ πνευματικῶν. Ἐν ἡ εὐδαιμονία τοῦ πρωτογόνου ἔγκειται στὴν πλήρωσιν τῶν πρώτων ἀναγκῶν, ὃ ἱστορικὸς ἄνθρωπος ζητάει τὴν εὐδαιμονία του στὴν ἁρμονικὴ ἱκανοποίησιν τῶν πολλαπλῶν ἀναγκῶν πὺν γεννάει ἡ ἱστορικὴ ζωὴ. Ὁ ἱστορικὸς ἄνθρωπος θὰ ἐπιτύχῃ τὴν εὐδαιμονία μὲ μεγαλύτερη δυσκολία, γιατί ἡ ἁρμόνισιν τῶν ἀναγκῶν καὶ τῶν ἀντίστοιχων ἡδονῶν εἶναι τόσο δυσκολώτερη ὅσο περισσότερο εἶναι τὸ πλῆθος των. Ἐνῶ εἶναι εὐκόλο νὰ ἱκανοποιήσῃ κανεὶς τὰ θεμελιακὰ ἔνστικτα τῆς ζωῆς.

Αὐτὸ λοιπὸν πὺν συνοδεύει τὴν τυφλὴν ἐπιθυμία, τὴν ἡδονή, τὸ ὑψώνει ὃ ἄνθρωπος στὴν ἀρχὴ σὲ ρυθμιστὴ καὶ τῆς θέλησίν του. Ὅπως ἐπιδιώκεις ἔμφυτα ἐκεῖνο πὺν συνοδεύει τὴν ἐπιθυμία σου, τὴν ἡδονή, ἔτσι καὶ πρέπει νὰ θέλῃς, λέγει ἡ ἀρχαία θεωρία τῆς ἡδονῆς, ἐκεῖνο πὺν προξενεῖ ἡδονή. Θὰ πρέπει νὰ ζητᾶς μονάχα ὃ, τι σοῦ προσπορίζει ἡδονή. Ἐκεῖνο πὺν ἐπιδιώκει ὃ ἄνθρωπος, πρὶν ἀκόμα σκεφθῇ, τί εἶναι καλὸ καὶ κακό, ἐκεῖνο τίθεται τῶρα ἐδῶ ὡς σκοπὸς ἠθικὸς τῆς ζωῆς. Ὁ βιολογικὸς σκοπὸς μετατρέ-

πεται σὲ ἠθικὸ κριτήριον ὅλης τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἡδονὴ γίνεται ἀνώτατη ἀρχὴ τοῦ πρακτικοῦ λόγου. «Οἱ δὲ τὴν ἡδονὴν (φασὶν εἶναι μέγιστον ἀγαθόν) Ἀριστοτέλης 1214, α 33). Ὅ,τι σὲ θέλγει, ἐκεῖνο καὶ θὰ ἐπιδιώκῃς συνειδητά. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι φύσει ἐγωϊστῆς, προσέχει δηλαδή ἀποκλειστικὰ τὴν ἀτομικὴν του εὐδαιμονία. Αὐτὸ ποῦ εἶναι λοιπὸν ἐκ φύσεως, τοῦτο πρέπει νὰ εἶναι καὶ μέσα στὴν κοινωνικὴν του ζωὴν. Ὁ ἐγωϊσμός πρέπει νὰ διέπῃ ὅλην τὴν ζωὴν. Ἀντὶ λοιπὸν ὁ ἠθικὸς στοχασμὸς νὰ βοηθήσῃ τὸν ἄνθρωπον νὰ πάρῃ πέραν ἀπ' ἐκεῖ ποῦ τὸν ἀφῆσε ἡ φύσις, τὸν προστάζει νὰ μείνῃ πιστὸς εἰς τὴν θέσιν ποῦ τοῦ ὥρισε ἐκείνη· νὰ μὴ μετακινήθῃ καθόλου ἀπὸ τὸ σημεῖον ὅπου τὸν ἔβαλε ἐκείνη, γιατί τοῦτο δὲν θὰ ἦταν ἠθικόν. ἠθικόν εἶναι ὅ,τι ὥρισε ἡ φύσις. Ἄν ὑπάρχῃ γι' αὐτὸν ἓνα χρέος, τοῦτο εἶναι ν' ἀυξήσῃ τὴν πηγὴν τῆς ἡδονῆς, νὰ πολλαπλασιάσῃ τὴν ἡδονήν, γιατί ἡ εὐτυχία ὑπάρχει μονάχα μέσα εἰς τὴν ἡδονήν. Ἔτσι βλέπομε, ὅτι εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, μόλις τὸ ἄτομον ἔχασε τὸ σεβασμὸν τοῦ πρὸς τὴν παράδοσιν, μόλις ἐζήτησε νὰ σταθῇ ὡς αὐθυπόστατη ἠθικὴ ὄντοτητα, ἔβαλε ἀρχὴ τῶν πράξεων του τὸν ἐγωϊσμόν, ἔθεσε κέντρον τῶν ἠθικῶν του στοχασμῶν τὸ φυσικὸν ρυθμιστὴν τῆς ζωῆς, τὴν ἡδονὴν καὶ τὴν ἀτομικὴν εὐδαιμονίαν. Ὅ,τι ἔγινε μὲ τὴν προσπάθειαν νὰ θεμελιωθῇ ἡ ἀλήθεια, ἡ γνώσις, τὸ ἴδιον ἔγινε καὶ μὲ τὴν προσπάθειαν νὰ στηριχθῇ ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου σὲ μία ἠθικὴ ἀξίαν. Ὅπως ὁ Πρωταγόρας (480—410 π. Χ.) ἔθεσε τὸν ὑποκειμενισμὸν ὡς κριτήριον τῆς ἀλήθειας, «ἀπάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος», ἔτσι καὶ ὁ Ἀρίστιππος ὥρισε τὴν ἡδονὴν ὡς κριτήριον τῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου. Ἄν ἀληθινὸν εἶναι ἐκεῖνο ποῦ φαίνεται ὡς ἀληθινόν, τότε ἠθικόν εἶναι ἐκεῖνο ποῦ προσπορίζει ὠρισμένην ἡδονήν.

Τὸ ἔμφυτον λοιπὸν παρακόλουθον τῆς ζωῆς, ἐκεῖνο ποῦ ἡ φύσις ἐμηχανεύθηκε ὡς σαγήνην γιὰ νὰ ἐλκύῃ τὸ ἄτομον νὰ μάχεται ἔμμεσα γιὰ τὴν διατήρησιν τοῦ γένους καὶ ἄμεσα νὰ πιστεύῃ, πὼς μάχεται γιὰ τὴν ἀτομικὴν του εὐδαιμονίαν, αὐτὸ θέτει ὁ Ἀρίστιππος, ὡς κύρια ἀξία τῆς ζωῆς. Ὅπως ὁ πόνος δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχῃ, γιατί διαταράσσει τὴν ἐσωτερικὴν ἰσορροπίαν τοῦ ὁργανισμοῦ, ἔτσι δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἡ λύπη, γιατί διχάζει τὴν ψυχὴν. Ὅ,τι γίνεται εἰς τὴν σωματικὴν ζωὴν, τὸ ἴδιον ξαναγίνεται καὶ μέσα

στην ψυχή : ἡ ἀντινομία πού διχάζει τὴ σωματικὴ ζωὴ, τὸ εὐχάριστο καὶ τὸ δυσάρεστο, ἡ ἴδια ἀντινομία δεσπόζει καὶ μέσα στὴν ψυχικὴ ζωὴ. Ὅποιος μπορεῖ νὰ μὴ λυπᾶται καθόλου ἢ νὰ χαίρεται περισσότερο ἀπ' ὅσο λυπᾶται, αὐτὸς εἶναι κοντὰ στὸν ἠθικὸ σκοπὸ τῆς ζωῆς του. Ἡ ψυχὴ δὲν πρέπει νὰ πάσχη, ἀν θέλη τὰ ἐπιτύχη τὸν ἠθικὸ τῆς προορισμό. Ἡ πνευματικὴ ἡδονὴ πρέπει νὰ εἶναι ὀφρυνθμιστῆς τῆς ψυχικῆς καὶ πνευματικῆς ζωῆς, ἀν καὶ ὁ Ἀρίστιππος προτιμᾷ τὴ σωματικὴ ἡδονή, γιὰ αὐτὴ ἀξίζει περισσότερο.

Φρόνιμος εἶναι μονάχα ἐκεῖνος πού γνωρίζει νὰ ζυγίση μὲ ἀκρίβεια τὴν ἡδονὴ καὶ τὸν πόνο, τὴ χαρὰ καὶ τὴ λύπη, πού θὰ τοῦ φέρῃ μία πράξη. Ὁ φρόνιμος πράττει τότε μόνον, ὅταν ἀντιμετρήσῃ τὴν ἡδονὴ μὲ τὸν πόνο καὶ πεισθῆ, πὼς τὸ ποσὸν τῆς ἡδονῆς, πού θὰ τοῦ προσπορίσῃ ἡ πράξη, θὰ εἶναι μεγαλύτερο ἀπὸ τὸ ποσὸν τοῦ πόνου. Αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος ζῆ σύμφωνα μὲ τὸν ἠθικὸ του προορισμό. Γιὰ σκοπὸς ἠθικὸς τῆς ζωῆς εἶναι νὰ τέρεται. Ἡ φρόνηση, ἡ σοφία, καὶ ἡ ἀρετὴ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μία μετρητικὴ τέχνη πού ὀδηγεῖ στὴν τέρεψη. Ὅποιος τὴν κατέχει, αὐτὸς ζῆ σύμφωνα μὲ τὸ σκοπὸ τῆς ζωῆς. Ἡ μετρητικὴ τέχνη εἶναι ἀπαραίτητη, γιὰ τὴν ἀνθρώπινη ζωὴ ἔχει συνειδητὴ συνέχεια, ἔχει μνήμη, καὶ δὲν διαρρέει μονάχα μέσα στὴ στιγμὴ, ἀλλὰ τὴν προσδιορίζει καὶ ἡ ἐλπίδα. Ἄν ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶχε συνειδητὴ συνέχεια, τότε ἡ μετρητικὴ τέχνη δὲν θὰ χρειάζονταν, γιὰ τὸ ἄτομο, μονάχα μὲ τὸ ἔνστικτο, θὰ εὑρίσκε τὴν ἡδονὴ τῆς στιγμῆς, ὅπως γίνεται στὰ ζῷα. Γι' αὐτό, πρὶν ἀκόμα προφθάσῃ ὁ Ἀρίστιππος νὰ διατυπώσῃ τὴν ἀρχή, ὅτι ἡ ἡδονὴ τῆς στιγμῆς ἔχει ἀπόλυτη ἀξία, χωρὶς καμμιά ἐπιφύλαξη γιὰ τὰ ἐπακόλουθα, εὑρέθησαν πολλοὶ πού τοῦ ἀντεῖπαν. Πρῶτος ὁ Θεόδωρος ὁ Κυρηναῖκός (τὸν 4ον αἰῶνα), περιώρισε τὴν ἀπόλυτη ἀξία τῆς ἡδονῆς τῆς στιγμῆς καὶ ἐξάρτησε τὴν ἀξία τῆς ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματά της. Ἀπὸ τὸν Ἀρίστιππο λοιπὸν ὡς τὸν Θεόδωρο ὑπάρχει μεγάλη ἀπόσταση. Ἐνῶ ὁ πρῶτος ἐξυμνεῖ κάθε ἡδονή, καὶ τὴ θεωρεῖ θετικὴ καὶ μοναδικὴ ἀξία τῆς ζωῆς, τουναντίον ὁ Θεόδωρος περιορίζει τὴν ἀπόλυτη ἀξία τῆς ἡδονῆς καὶ τὴν ἐκτιμᾷ ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματά της. Ἄν τὰ ὅσα θὰ ἀκολουθήσουν ὕστερα ἀπὸ μία ἡδονή, εἶναι εὐχάριστα, τότε πρέπει νὰ τὴν ἐπι-

διώκης, ἂν ὅμως προβλέπης, ὅτι θὰ ἐπικρατήσουν τὰ δυσάρεστα, τότε πρέπει νὰ τὴν ἀποφεύγης. Ἐκείνη μονάχα τὴν ἡδονὴν πρέπει νὰ ἐπιδιώκῃς πού δὲν συνεπιφέρει μεγαλύτερο πόνο, καὶ ἐκεῖνον μονάχα τὸν πόνο νὰ ἀποφεύγῃς πού δὲν συνεπιφέρει μεγαλύτερη ἡδονή· τὸ ἴδιο πρέπει νὰ γίνεται καὶ μὲ τὴν χαρὰ καὶ τὴν λύπη, μὲ τὰ ψυχικὰ ἀγαθὰ καὶ κακά.

Ἄν ὁ Ἀριστιππος ἔδωκε στὴ θεωρία τῆς ἡδονῆς τὴ συστηματικὴν τῆς διατύπωση, ὅμως τὰ πρῶτα στοιχεῖα τῆς θεωρίας αὐτῆς τὰ βρισκομε ἤδη στὸ Δημόκριτο (460 - 360 π.Χ.). Ὅπως ἡ συστηματικὴ θεμελίωση τοῦ λόγου, πού γίνεται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα (427 - 347 π.Χ.), ὀφείλει τὰ πρῶτα τῆς σπέρματα στὴ φιλοσοφία τοῦ Παρμενίδου, ἔτσι καὶ ἡ συστηματικὴ θεμελίωση τῆς ἡδονῆς, πού γίνεται ἀπὸ τὴν Σοφιστικὴν καὶ τὸν Ἀριστιππο, ἔχει τὶς πρῶτες τῆς ρίζες στὴ φιλοσοφία τοῦ Δημοκρίτου. Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία διχάζεται ἐξ ἀρχῆς σὲ δύο μεγάλα ρεύματα· στὸ ρεῦμα τοῦ καθαροῦ λόγου ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὸν Παρμενίδην (ἐγεννήθηκε στὰ 515 π.Χ.), κατευθύνεται πρὸς τὸ Σωκράτη καὶ καταλήγει στὸν Πλάτωνα καὶ στὸν Ἀριστοτέλη, ὅπου καὶ συγχωνεύεται μὲ τὸ ἀντίθετο ρεῦμα σὲ μία μορφή κλασικῆς ἁρμονίας, πρᾶγμα πού ποτὲ ὕστερα δὲν ξανάγινε, καὶ στὸ ρεῦμα τῆς αἰσθήσεως πού πηγάζει ἀπὸ τὸν Δημόκριτο, ὅσο καὶ ἂν ὁ Δημόκριτος θεωρῆ τὴ νόηση ἀσφαλέστερη ἀπὸ τὴν αἴσθησιν, καὶ προχωρεῖ στὸν Πρωταγόρα, ὅπου καὶ προσλαμβάνει τὴν τελικὴν του μορφή. Ἡ ἀντινομία μεταξὺ λόγου καὶ ἀλόγου, πού διχάζει τὴ ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου καὶ εἶναι ἡ αἰτία ὅλων τῶν ἠθικῶν ἀγώνων, αὕτη διέπει ἐξ ἀρχῆς ὅλη τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν, ἂν καὶ ὁ Παρμενίδης, μὲ τὴν ἡρωϊκὴν του θέσιν πὼς μονάχα ὁ λόγος ὑπάρχει, προκαθώρισε τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ ὅλου τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, πού στὴ γενικὴ γραμμὴν του ἔμεινε πιστὸν στὴν ἀμετακίνητη σχεδὸν ἐκείνη θέσιν τοῦ ἡρωϊκοῦ Ἐλεάτου, πού ὀρίζει πὼς ὑπάρχει μονάχα ἐκεῖνο πού νοεῖται, ἐνῶ ἐκεῖνο πού δὲν νοεῖται, ἀλλὰ ὑποπίπτει μονάχα στὴν αἴσθησιν, δὲν ὑπάρχει. Τὸ δόγμα αὐτὸ τοῦ Παρμενίδου, πού ἔθεσε φραγμὸν ἐξ ἀρχῆς στὰ ἄλογα στοιχεῖα τῆς ζωῆς, ἴσως νὰ ἐμπόδισε τὴν ἑλληνικὴν σκέψιν νὰ εἰσχωρήσῃ βαθύτερα στὴ φύσιν τοῦ μὴ λογικοῦ, γιατί, ἂν ἐξαιρέσωμε τὸν Πλάτωνα πού βυθίζεται μὲ ἀπόλυτη ἀσφάλεια μέσα στὸ ἄλογο καὶ γνωρίζει

νά τὸ ἐξυμνήση, ὅσο κανέναν ἄλλον, οὔτε προγενέστερος οὔτε μεταγενέστερος, ὅλη ἢ ἄλλη ἀρχαία φιλοσοφία, καὶ ὅταν ἀκόμα ἔθετε τὸ ἀλογο ὡς πρώτη ἀξία τῆς ζωῆς. ἔμενε δέσμια στὴ λογική, δὲν μπόρεσε νὰ σπάσῃ τὰ λογικὰ ὅρια.

Ὁ Δημόκριτος ὄχι μόνον εἶχε θέσει τὴν ἡδονὴ ὡς κριτήριο τῆς ζωῆς, «ὄρος συμφόρων καὶ ἀσυμφόρων τέρψις καὶ ἀτερψίη», ἀλλὰ καὶ εἶχε περιορίσει τὴν ἀπόλυτη ἀξία τῆς ἡδονῆς, γιατί τὴν εἶχε συνδέσει μὲ τὴν ἔννοια τοῦ «καιροῦ». Ἡδονὴ καὶ «καιρὸς» εἶναι στὸ Δημόκριτο ἔννοιες πού τίθενται μαζί. «Ἡδοναὶ ἀκαιροὶ τίκτουσιν ἀηδίας». Εἶχε λοιπὸν ἤδη ὁ Δημόκριτος περιορίσει τὴν ἀξία τῆς ἡδονῆς. Ἐκτὸς αὐτοῦ, εἶχε προτιμήσει τὴν αἰσθητική, πνευματικὴ ἡδονὴ ἀπὸ τὴ σωματικὴ «καὶ μεγάλαι τέρψεις ἀπὸ τοῦ θεᾶσθαι τὰ καλὰ ἔργα γίνονται». Γενικὰ ἡ ἀτομικὴ εὐδαιμονία δὲν ἔγκειται στὴν ἐπιδίωξη κάθε ἡδονῆς, ἀλλὰ ἐκείνης τῆς ἡδονῆς πού εἶναι στὸν καιρὸ τῆς καὶ συμβάλλει στὴν ἐσωτερικὴ τάξη τοῦ ἀνθρώπου, γιατί ἡ συνειδητὴ ὀργάνωση ἀποτρέπει τὴν ἐσωτερικὴ ἀναρχία. Τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι «ποικίλον καὶ πολυπαθὲς κακῶν ταμιεῖον». Θὰ μπορούσαμε λοιπὸν νὰ εἰποῦμε, ὅτι τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἀρίστιππος δέχεται τὴν ἡδονὴ τῆς στιγμῆς, ἀποτελεῖ μία ὀπισθοδρομηση ἀπὸ τὸ σημεῖο ὅπου εἶχε φθάσει ὁ Δημόκριτος.

Ποιὰ εἶναι ὅμως τὰ ἐπακόλουθα τῆς θεωρίας τῆς ἡδονῆς γιὰ τὴν κοινωνικὴ ζωή; Σύμφωνα μὲ τὴ θεωρία αὐτή, ὅ,τι γίνεται μέσα στὴ φύση, τὸ ἴδιο πρέπει νὰ γίνεται καὶ στὴν κοινωνία· ἡ φύση εἶναι ἀδίκη, ἀδικοὶ πρέπει νὰ εἴμαστε καὶ ἐμεῖς μέσα στὴν κοινωνικὴ ζωή. Νὰ μὴν περιορίζουμε ποτὲ καμμιά ἀνάγκη, καμμιά ἐπιθυμία. Ποτὲ δὲν πρέπει νὰ συλλογισθοῦμε, τί θὰ πάθῃ ὁ ἄλλος ἀπὸ τὴν ἀδικία μας, ἀλλὰ τί θὰ κερδίσουμε ἐμεῖς. Ὅπως ἡ φύση ὥρισε νὰ κυριαρχῇ μέσα στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴ διατήρηση τῆς ζωῆς ὁ ἰσχυρότερος, ἔτσι πρέπει καὶ στὴν κοινωνία νὰ ἰσχύσῃ γιὰ δίκαιον, ὅτι σχετίζεται μὲ τὴ δύναμη, μὲ τὴ βία. Δίκαιο ἀληθινὸ εἶναι ἡ φυσικὴ βία. Ἐκεῖνος ὁ ἀνθρώπος φθάνει στὸ σκοπὸ τῆς ζωῆς του, πού κατορθώνει νὰ κερδίσῃ τὸ ἀνώτατο ποσὸν ἡδονῆς· ἂν μὲ βία ἢ ἀχαλινωσία, τοῦτο δὲν ἔχει καμμιά σημασία.

Ἡ ζωή, λέγει ἡ θεωρία τῆς ἡδονῆς, ὀρίζει νὰ ἐπιθυμῆς, νὰ χαίρεσαι καὶ νὰ κερδίζῃς κάθε ἡδονή. Ὅποιος ἀπο-

φεύγει τὴν ἡδονὴ ἀπὸ σεβασμὸ πρὸς τὰ ἀγαθὰ τῆς ζωῆς τοῦ ἄλλου, εἶναι ἀνόητος. Ὅποιος σβῆνει τὴν ἐπιθυμίαν του γιὰ νὰ μὴν ἀδικήσῃ τὸν ἄλλον, αὐτὸς παραβαίνει τὸ μόνο ἠθικὸ νόμο πού ὑπάρχει καὶ ὁρίζει νὰ ζητᾶς τὴν ἡδονὴ μὲ κάθε μέσον. Ὅσα ἔχουν ὁρισθῆ ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ καὶ ἀτομικὴ ζωὴ ὡς ἠθικὲς ἀξίες, ὁ σεβασμὸς τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἄλλου, τῶν ἀγαθῶν τοῦ ἄλλου, ἡ αὐτοκυριαρχία, ἡ ἐγκράτεια, γενικὰ τὸ μέτρον σὲ ὅλα, πρέπει νὰ πέσουν, λέγει ἡ θεωρία τῆς ἡδονῆς. Μονάχα οἱ ἀνόητοι ἐξυμνοῦν τὸ μέτρον, πού δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ πανούργα ἐπινοήσῃ τῶν ἀδυνάτων γιὰ νὰ κρατήσουν σὲ κάποια ὅρια τὴν ἀπληστία τῶν ἰσχυρῶν. Τὸ μέτρον εἶναι ἡ θέλησις τῆς πλειοψηφίας. Ἡ πλειοψηφία ὅμως εἶναι ὁ συνασπισμὸς τῶν ἀδυνάτων ἐναντίον τῶν δυνατῶν. Γι' αὐτό, πρέπει νὰ πέσουν ὅλα ὅσα ὁρίζει ἡ πλειοψηφία. Ἐτσι, ἡ θεωρία τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς ἀτομικῆς εὐδαιμονίας φέρνει μέσα στὴν κοινωνικὴ ζωὴ τὸν πόλεμον ὅλων ἐναντίον ὅλων, γιὰτὶ εἶναι ὀλοφάνερο, ὅτι ἅμα πέσουν οἱ νόμοι, πού εἶναι φραγμοὶ στὴν ἀκολασία καὶ στὴν ἀγαλινωσία, τότε ὅλοι θὰ θέλουν νὰ κερδίσουν μεγαλύτερον ποσὸν ἡδονῆς. Κι' ὁ καθένας κατὰ τὸ δικό του τρόπο, γιὰτὶ κάτι πού θὰ ἀρέσῃ στὸν ἑνα δὲν θὰ ἀρέσῃ στὸν ἄλλον, ἀλλὰ καὶ διότι κάτι πού θὰ τὸ ἐπιδιώκῃ ὁ ἓνας θὰ τὸ ἐπιζητῆ ταυτόχρονα καὶ ἄλλος.

Γιὰ νὰ στηρίξουν οἱ νεώτεροι ὀπαδοὶ τῆς θεωρίας αὐτῆς τὸν πόλεμον ὅλων ἐναντίον ὅλων, εἶπαν, ὅτι μονάχα μέσα στὸν ἀνταγωνισμὸ αὐτόν, μονάχα μὲ τὴν ἀμοιβαίαν ἀμφισβήτησιν τῆς ζωῆς καὶ τῆς εὐδαιμονίας, προκόβει ἡ ἀνθρώπινη ζωὴ, γιὰτὶ τότε μονάχα μένουν οἱ καλύτεροι τύποι, οἱ καλύτεροι λαοὶ στὴ ζωὴ. Ἡ ἱστορία δηλαδὴ τῆς ἀνθρωπότητος δὲν εἶναι γι' αὐτοὺς τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ συνέχισις τῆς φυσικῆς ἱστορίας, τοῦ ἀγῶνα τοῦ σκληροῦ πού καταβάλλει ἡ ἀκοινωνήτη ζωὴ γιὰ τὴ διατήρησίν της. Κι' ὅπως ἐκεῖ διατηροῦνται καὶ ἐπικρατοῦν οἱ ἰσχυρότεροι ὀργανισμοί, ἔτσι κ' ἐδῶ εὐδοκίμοῦν οἱ ἰσχυρότεροι λαοί. Κανεὶς βέβαια δὲν ἀρνεῖται, ὅτι συνεχίζονται καὶ μέσα στὴν ἱστορία οἱ ἴδιοι σκληροὶ ἀγῶνες γιὰ τὴ διατήρησιν τῆς ζωῆς, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν ἀποβλεπεί τὸ κύριον γνῶρισμα τῆς ἱστορίας. Ἡ οὐσία τῆς ἱστορίας τῶν λαῶν δὲν ἔγκειται σ' αὐτόν τὸν ἀγῶνα τοῦ ψωμιοῦ καὶ τῆς ἡδονῆς. Ἡ πραγματικὴ ἱστορία ἀρχίζει τὴ στιγμὴ πού ὁ ἀνθρώ-

πος δὲν μάχεται μονάχα γιὰ τὴ διατήρηση τῆς ζωῆς του ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἀξία τῆς ζωῆς του, γιὰ τὸν ἠθικό του προσορισμό. Ὑπάρχει κάτι πὸ προσδιορίζει τὴ ζωὴ πέραν ἀπὸ τὴν ἡδονὴ καὶ πέραν ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ ἢ καὶ τὴν γενικὴ εὐδαιμονία. Ἡ ἡδονὴ προσδιορίζει τὴ ζωὴ γιὰ τὴ διατήρησή της· τοῦτο εἶναι νόμος μέσα στὴ φύση. Τὴν ἱστορικὴ ὅμως ζωὴ τὴν προσδιορίζει καὶ κάτι ἄλλο, ἢ πάλιν γιὰ τὴν ἐλευθερία, αὐτὴ εἶναι ἡ ἀξία της. Ἱστορία, δηλαδὴ ζωὴ μὲ νόημα, ὑπάρχει ἀπὸ τότε πὸ ὁ ἄνθρωπος τολμάει νὰ διακινδυνεύσῃ καὶ νὰ θυσιάσῃ τὴ ζωὴ του, ὄχι γιὰ τὴν ὑλικὴ της στερέωση, ἀλλὰ γιὰ τὴν ἠθικὴ της ἀξιολόγηση, ἀπὸ τότε πὸ πιστεύει στὴν ἀπόλυτη ἀξία ὄχι τῆς ζωῆς ἀλλὰ τοῦ νοήματος, τῆς ἠθικῆς ἀξίας τῆς ζωῆς, τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας. Ἐκεῖνος πὸ πρῶτος ἐχώρισε τὴ ζωὴ ἀπὸ τὸ νόημά της καὶ ἔδωκε σχετικὴ σημασία στὴ ζωὴ καὶ ἀπόλυτη ἀξία στὸ νόημά της, ἐκεῖνος πὸ ἔζησε μὲ βαθύτατη συνείδηση ἐπικίνδυνα καὶ ἀξιόλογα, εἶναι μέσα στὴν ἱστορία τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ ὁ Σωκράτης. Αὐτὸς εἶναι ὁ πραγματικὸς λόγος πὸ θεωρεῖται ὁ Σωκράτης θεμελιωτὴς τῆς ἠθικῆς. Ἐχώρισε ἀπόλυτα τὸ «ζῆν» ἀπὸ τὸ «δικαίως ζῆν», τὸ «ὀρθῶς ζῆν». Εἶναι ὁ μαχητικώτερος ἐχθρὸς τοῦ ἀπλῶς ζῆν, δηλαδὴ τῆς ἡδονῆς ὡς ἀρχῆς ρυθμιστικῆς τῆς ὅλης ζωῆς. Ἡ ζωὴ του ἦταν ἀδιάκοπη μάχη γιὰ τὴν ἠθικὴ ἀξία τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ἡ ζωὴ του, ἀλλὰ ἰδίως ὁ θάνατός του, ἐγιναν γιὰ τὸν Πλάτωνα γεγονότα μὲ πρωτάκουστη, μοναδικὴ ἀξία, ἀπόκτησαν τὸ ἀνεξάντλητο νόημα τοῦ μύθου. Ὅ,τι ἀξίζει μίᾳ τέτοια ζωὴ καὶ ἓνας τέτοιος θάνατος δὲν ἀξίζει μαζὶ ὁ κόσμος ὅλος. Αὐτὴ ἡ ζωὴ νικάει ὅλο τὸν κόσμο. Ἡ ἀνθρώπινη ἀξία δὲν μετριέται μὲ τὴν ἡδονὴ καὶ τὸν πόνο, μὲ τὴ χαρὰ καὶ τὴ λύπη· πέραν ἀπ' αὐτὰ ἀρχίζει νὰ ὑπάρχῃ τὸ καθαρὰ ἀνθρώπινο. Πέραν ἀπ' αὐτὰ ἀρχίζει νὰ ζῆ ἡ ἀρετὴ. Ὁ ἀγῶνας γιὰ τὴν ἀρετὴ, πὸ συνεχίζει ὁ Πλάτων κατὰ τὸ σωκρατικὸ ὑπόδειγμα, ἔχει πολλὰ δραματικὰ σημεῖα. ἀλλὰ σχεδὸν ἀπὸ τὴν πρώτη μάχη τοῦ Πλάτωνος πρὸς τοὺς ἀντιπάλους του κρίνεται ἡ τύχη τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς ἀτομικῆς εὐδαιμονίας. Ἀπὸ τὸν «Γοργία» ἀνατρέπεται ἡ θεωρία τῆς ἡδονῆς πὸ ἡ ἐλκυστικότητά της εἶχε ἀρχικὰ παρασύρει ἴσως καὶ αὐτὸν τὸν Πλάτωνα. Εἶναι ἠθικώτερο νὰ ἀδικῆσαι παρὰ νὰ ἀδικῆς. Αὐτὸ εἶναι τὸ ἀπόκτημα

τῶν ἠθικῶν ἀγῶνων ποὺ γίνονται στὸν πλατωνικὸ «Γοργία» μὲ ὄπλο τὸ λόγο.

Κι' ὅμως ἡ ἀντινομία τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ἡδονῆς ἐξακολουθεῖ νὰ διέπῃ ὄχι μονάχα ὅλο τὸ πλατωνικὸ ἔργο—γιατὶ σὲ κάθε σχεδὸν διάλογο ὁ Πλάτων καταπιάνεται ἐξ ἀρχῆς μὲ τὸ πρόβλημα— ἀλλὰ καὶ ὅλη τῇ μεταγενέστερῃ φιλοσοφίᾳ. Ἐνῶ ὁ Πλάτων εὗρε τὸν τρόπο νὰ συνυφάνῃ τῇ μία ἀρχῇ μὲ τὴν ἄλλη κατὰ τρόπο ἁρμονικὸ—ὅπως γίνεται τελειωτικὰ στὸ «Φίληβο»— ἂν σὲ κάθε διάλογο ἔχει τῇ δύναμη νὰ φέρῃ τὰ δύο αὐτὰ ἀντιμαχόμενα στοιχεῖα σὲ κάποια ἁρμονικὴ προσέγγιση, χωρὶς βέβαια ποτὲ νὰ νικιέται ἡ ἀρετὴ ἀλλὰ νὰ διατηρῇ πάντα τὴν ὑπεροχὴ τῆς, καὶ αὐτὴ νὰ ρυθμίζῃ τὴν ἡδονή, ὅμως ἀμέσως μετὰ τὸν Πλάτωνα ἀρχίζει ὁ ριζικὸς χωρισμὸς τῶν δύο αὐτῶν στοιχείων. Μεγάλο ἀγαθό, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, εἶναι ἡ ἀσκήσις τοῦ θεωρητικοῦ νοῦ. Εἶναι ἀρετὴ νὰ προσδιορίζεται ὅλη ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸ θεωρητικὸ νοῦ, γιατί αὐτὸς μόνος ἀνυψώνει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς ἐνδείας καὶ τοῦ χαρίζει τὴν ἡρεμίαν ποὺ εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπὸ ἐξωτερικὰ περιστατικά. Ἐνῶ ὅμως ὁ Ἀριστοτέλης προτιμᾷ τὸ νὰ ἀποτῆται ἀπὸ τὴν ἀνοία, τὴ θεωρία ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία, τὴ νοημοσύνη ὑπὸ τὴν τύφλα, δὲν πιστεύει στὴν ἀπόλυτη ἀξία τοῦ νοῦ, «ἡ ἀρετὴ τοῦ νοῦ ὄργανον» (1248, α 29). Προτιμᾷ τὸ νοῦ, ὄχι γιατί εἶναι πεπεισμένος, ὅτι ὁ νοῦς ἀξίζει αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν περισσότερο ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία, ἀλλὰ μονάχα γιατί πιστεύει πὼς ἡ θεωρία, ἡ ἐνέργεια αὐτῆ τοῦ νοῦ, εἶναι ἱκανὴ νὰ μᾶς χαρίσῃ τὴν εὐδαιμονία. Ὡστε ἤδη στὸν Ἀριστοτέλη ἔχει μετατοπισθῆ τὸ πρόβλημα ἀπὸ τὴν καθαρὴ ἀξία τῆς ζωῆς, ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη ἐλευθερία, ὅπου τὸ τοποθέτησε ὁ Πλάτων, στὴν εὐδαιμονία τῆς ζωῆς. Ἀλλὰ ἡ εὐδαιμονία αὐτὴ ἔρχεται ἀπὸ τὴ γνῶσις τοῦ θεοῦ, γιατί τοῦτο εἶναι τὸ ἀνώτατο. «Λόγου δ' ἀρχὴ οὐ λόγος ἀλλὰ τι κρεῖττον. Τί οὖν ἂν κρεῖττον καὶ ἐπιστήμης εἴποι πλὴν θεός». Ἡ ἀρετὴ, ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ εὐδαιμονία ἀναμιγνύονται ἐδῶ κατὰ τρόπο τέτοιο, ὥστε ἡ ἀρετὴ νὰ χάνῃ τὴν πρωταρχικὴν τῆς σημασίαν ποὺ εἶχε στὸν Πλάτωνα. Ἰδιαιτέρως ὅμως τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα ποὺ ἔρχονται μετὰ τὸν Ἀριστοτέλη χωρίζουν τὸ λογικὸ ἀπὸ τὸ μὴ λογικὸ στοιχεῖο τῆς ζωῆς καὶ στηρίζονται ἢ στὴν μία ἀρχὴ ἢ στὴν ἄλλη. Ἡ ἀντινομία ξαναπα-

ρουσιάζεται πάλι σὲ ὅλη της τὴν ὀξύτητα. Ἐπὶ τὸ ἓνα μέρος ἡ ἀρετὴ, καὶ ἐπὶ τὸ ἄλλο ἡ ἡδονή. Ἡ Στοὰ ἀντίθετη στὸν Ἐπίκουρο. Τὸ λογικὸ ἀντίθετο στὸ πάθος, στὸ ἄλλο στοιχεῖο, ποὺ δὲν πιάνεται μὲ καμμιά λογικὴ μηχανογραφία. Ὁ ἀγῶνας, ποὺ φάνηκε πὼς εἶχε καταπαύσει μὲ τὴν κλασικὴ ἑναρμόνιση τῶν ἀντιθέτων στοιχείων μέσα στὴν πλατωνικὴ σύνθεση, ξαναρχίζει τώρα σφοδρότερος.

Εἶναι εὐνόητο, ὅτι ἐφ' ὅσον ἡ ἀρετὴ πρόκειται νὰ στηριχθῆ μονάχα στὸ λογικὸ—ὅπως γίνεται στὴ στωϊκὴ φιλοσοφία—εἶναι καὶ εὐκολώτερο νὰ γίνῃ ὁ ὀρισμὸς της, γιατί κάτι ποὺ στηρίζεται στὸ λογικὸ, ὀρίζεται καλύτερα ἀπὸ κάτι ποὺ ἔχει ἄλλη, διαφορετικὴ πηγὴ. Τὸ νόημα ἑνὸς λογικοῦ ἀντικειμένου εἶναι μονοσήμαντο, ἔχει ἐνότητα ποὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ τὴν παρακολουθήσῃ μὲ τὸ λογικὸ του. Τουναντίον, εἶναι δυσχερέστερο νὰ ὀρισθῆ κάτι ποὺ δὲν πηγάζει ἀπὸ τὸ λογικὸ—καὶ τέτοιο πράγμα εἶναι ἡ ἡδονή. Ἡ ἡδονή, ἐπειδὴ εἶναι κάτι ἄλογο, εἶναι καὶ κάτι διαφορούμενο, ἔχει πολυσήμαντη ὄψη. Καμμιά λογικὴ διαδικασία δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς βοηθήσῃ γιὰ νὰ συλλάβωμε ἓνα ἄλογο φαινόμενο, κάτι ποὺ ἀπλῶς εἶναι. Τὸ λογικὸ εἶναι ὑποχρεωμένον, στὴν προσπάθειά του ποὺ κάνει νὰ ὀρίσῃ τὸ ἄλογο, νὰ γυρίσῃ πάντα περιστροφικὰ γύρω ἀπὸ τὸ ἄλογο φαινόμενο, χωρὶς νὰ μπορῆ ποτὲ νὰ τὸ ἀγγίξῃ. Ἐπειτα, ἡ ἀρετὴ εἶναι κάτι ποὺ πρέπει νὰ εἶναι. Κ' ἐκεῖνο ποὺ πρέπει νὰ εἶναι, ὀρίζεται εὐκολώτερα, εἶναι γέννημα τοῦ λογικοῦ, καὶ ὅ,τι εἶναι γέννημα τοῦ λόγου τὸ κατανοεῖ ὁ λόγος ἀπόλυτα, ἐνῶ ἡ ἡδονὴ εἶναι κάτι πραγματικόν. Κ' ἐκεῖνο ποὺ εἶναι, ποὺ ὑπάρχει—ὅσο παράδοξο καὶ ἂν φαίνεται—δὲν ὀρίζεται εὐκόλα, δὲν εἶναι λογικὸ καὶ γι' αὐτὸ εἶναι δύσκολο νὰ τὸ φέρωμε σὲ σχέση μὲ τὸν λόγο. Ἡ ἀρετὴ εἶναι κατορθῶμα, ἐνῶ ἡ ἡδονὴ εἶναι ἀπλὴ πραγματικότητα ποὺ συνοδεύει τὴ βιολογικὴ ἔκφραση τῆς ζωῆς. Ὅσοι θέτουν τὴν ἀρετὴν ὡς σκοπὸ τῆς ζωῆς, ἀγωνίζονται ν' ἀποδείξουν ὅτι εἶναι κατορθῶτη, ἐνῶ ὅσοι θέτουν τὴν ἡδονὴν ὡς ἠθικὴ ἀξία, ἀγωνίζονται νὰ ἀποδείξουν ὅτι εἶναι τὸ ἀνώτατο ἀγαθόν, τὸ *summum bonum*. Γι' αὐτό, τὸ ἔργο τοῦ στωϊκοῦ εἶναι εὐκολώτερο ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Ἐπικούρου. Θαυμάζει βέβαια κανεὶς τὴν λογικὴ συνέπεια τῆς Στοᾶς καὶ τὰ ὑπέροχα παραδεί-

γματα ζωῆς πού ὄρθωσε ἡ Στοὰ ὡς ἀθάνατα ἀγάλματα ἠθικῆς πειθαρχίας. Συνεχίζεται καὶ στὴν ἠθικὴ ὁ δρόμος πού ἀνοιξε ὁ ἠρωϊκὸς Παρμενίδης στὴ λογική. Ὑπάρχει μονάχα ὁ λόγος, ὅλα τὰ ἄλλα εἶναι «μὴ ὄντα», εἶναι «ψευδός». Ἡ ἡδονή, μὰ πού εἶναι κάτι ἄλογο, εἶναι «μὴ ὄν».

Δὲν πρόκειται βέβαια ἔδῳ νὰ κρίνωμε τὴν ἠθικὴ τῆς Στοᾶς, τοῦτο θὰ ἀπαιτοῦσε εἰδικὴ μελέτη· ἀπλῶς πρόκειται νὰ τῆς δώσωμε τὴ θέση της μέσα στὴ σειρά τῶν ἠθικῶν συστημάτων καὶ νὰ ὁρίσωμε τὴ σχέση της μὲ τὴ θεωρία τῆς ἡδονῆς. Ἡ στωϊκὴ ἠθικὴ ἔρχεται ὡς ἀντίθεση πρὸς τὴ θεωρία τῆς ἡδονῆς. Φαίνεται ὅτι εἶναι πλησιέστερα στὰ ἠθικὰ προβλήματα ἀπὸ τὴ θεωρία τῆς ἡδονῆς. Ἄν ὅμως πραγματικὴ ἠθικὴ ὑπάρχη ἐκεῖ ὅπου τὸ λογικὸ δὲν ἀρνεῖται ἀλλὰ ρυθμίζει τὰ μὴ λογικὰ στοιχεῖα τῆς ζωῆς, καὶ ἐκεῖ ὅπου τὰ ἄλογα στοιχεῖα δὲν μένουν ἀκαμπτα, ἀπροσδιόριστα καὶ ἀκατεύθυντα, ἀλλὰ ρυθμίζονται καὶ κατευθύνονται ἀπὸ βασικὲς ἀξιολογικὲς ἀρχές, τότε οὔτε ἡ Στοὰ οὔτε ὁ Ἐπίκουρος ἔδωκαν στὸ ἠθικὸ πρόβλημα πραγματικὴ λύση. Ἄν τὸ ἠθικὸ πρόβλημα τίθεται ὡς ἀντινομία τῶν λογικῶν καὶ τῶν μὴ λογικῶν στοιχείων καὶ λύεται μονάχα μὲ τὴν ἀρμονικὴ συνάρτηση τῶν δύο αὐτῶν ἀντιθέτων στοιχείων, τότε οὔτε τὸ ἓνα οὔτε τὸ ἄλλο ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ μεγάλα συστήματα ἔδωκαν λύση στὸ ἠθικὸ πρόβλημα. Ἡ Στοὰ (θεμελιωτῆς της εἶναι ὁ Ζήνων, 341-265 π.Χ.), ἔθεσε βέβαια, ἂν καὶ μονόπλευρα, ὠρισμένα προβλήματα καὶ τὰ παρακολούθησε ὡς ἓνα σημεῖο κατὰ τρόπο πού εἶναι ὑποχρεωτικὸς καὶ σήμερα, ἀλλὰ δὲν κατώρθωσε νὰ δώση στὰ προβλήματα αὐτὰ ικανοποιητικὴ λύση, γιατί ἔμεινε πάντα μέσα στὴ σφαιρα τῶν ἀφηρημένων ἐννοιῶν. Παρέκαμψε τὰ προβλήματα πού ἡ ἴδια ἔθεσε, γιατί, ἀντὶ νὰ ζητήση νὰ συνυφάνη γόνιμα σὲ κάθε συγκεκριμένη περίπτωση—ὅπως ἀπαιτεῖ ἡ ἠθικὴ ἀντιμετώπιση τῆς ζωῆς—τὸ λόγο μὲ τὸ ἄλογο, ἀντὶ νὰ συμφιλίωση τὰ δύο ἀντίπαλα στοιχεῖα τῆς ζωῆς, πού τὴν διχάζουν σὲ κάθε της συνειδητὴ ἐκδήλωση, νὰ συγχωνεύση δημιουργικὰ τὸ ἓνα μὲ τὸ ἄλλο, καὶ ἔτσι νὰ διαφοροποιήση τὴν ἠθικὴ προβληματικότητα τῆς ζωῆς καὶ νὰ δώση βάθος στὸ νόημά της, καταδυναστεύσει πέρα καὶ πέρα τὸ ἄλογο στοιχεῖο, τὸ πάθος, ἔμεινε τὸ λογικὸ χωρὶς πραγματικὸ περιεχόμενο, χωρὶς καμμιά πραγματικὴ

ύλη. Ἡ ύλη τῆς ζωῆς ἀφαιρέθηκε. Ἡ ζωὴ ἔγινε ἀφρημένη λογική συνέχεια καὶ συνέπεια, χωρὶς καμμιὰ συγκεκριμένη ἀντινομία. Ἡ ἀπέραντη ποικιλία, ποὺ χαρακτηρίζει τὴν ψυχικὴ ζωὴ, μεταβλήθηκε σὲ σχηματικὴ ἐνότητα, σὲ λογικὸ στερέωμα ὅπου λάμπει ἡ ἀρετὴ, ἀλλὰ ἐπειδὴ τὸ φῶς τῆς δὲν τροφοδοτεῖται μὲ τὴν ύλη τῆς ζωῆς, ἀφήκει ἀφώτιστα ἕνα πλῆθος ἀπὸ συγκεκριμένα ἠθικὰ προβλήματα. Τὸ φῶς αὐτῆς τῆς στωϊκῆς ἀρετῆς εἶναι σχεδὸν ὅπως τὸ φῶς τῶν ἀστέρων ποὺ εἶναι βυθισμένοι στὸ ἄπειρον καὶ δὲν φθάνει ποτὲ στὴ γῆ. Ἡ Στοὰ εἶναι πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὰ συγκεκριμένα ἠθικὰ προβλήματα.

Γουαντίον ὁ Ἐπίκουρος (341—270 π.Χ.) παρακολουθεῖ τὴν προβληματικότητα τῆς ψυχῆς μὲ μεγαλύτερη ἀγάπη πρὸς τὸ συγκεκριμένο. Ὁ λόγος του εἶναι περισσότερο ἐμπράγματος ἀπὸ τὸ λόγο τῆς Στοᾶς. Ἐπίσης ἔχει καὶ βαθύτερη ψυχολογικὴ παρατήρηση. Ὅταν ὁ λογισμὸς του ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν πραγματικότητα, μὲ τὰ συγκεκριμένα προβλήματα, δὲν πιέζει τὰ πράγματα νὰ ὑποχωρήσουν, ἀλλὰ ἀρχίζει νὰ θυσιάζῃ τὴ λογικὴ συνέπεια. Ὅμως οὔτε ὁ Ἐπίκουρος εἶναι ἐρμηνευτὴς τοῦ ψυχικοῦ κόσμου καὶ πολὺ ὀλιγώτερο τοῦ κόσμου τῶν ἠθικῶν ἀντινομιῶν. Παραμένει πρακτικὸς ἰατρὸς τῆς ψυχῆς, εἶναι ἕνας διαιτολόγος τῆς ψυχῆς. Καὶ τὰ δύο ὅμως συστήματα, ὅσο ἀντίθετα κι' ἂν εἶναι, ἔχουν ἕνα κοινὸ σημεῖο, ἐπιδιώκουν τὴν ἀτομικὴ εὐδαιμονία, τὴν ἀπαλλαγὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὰ δεινὰ τῆς ζωῆς. Τοῦτο δὲν φαίνεται ἀμέσως ὡς πρὸς τὴ Στοὰ, γιατί προτάσσει πάντα τὴν ἀρετὴ, ἐνῶ γιὰ τὸν Ἐπίκουρο τὸ πρᾶγμα εἶναι σαφέστατο, ἐπιδιώκει τὴν ἀτομικὴ εὐδαιμονία καὶ τὴν στηρίζει στὸ γεγονός τῆς ἡδονῆς. Ἄν μάλιστα ἀπομονώσῃ κανεῖς μερικὸν λόγον τοῦ Ἐπικούρου καὶ βασισθῇ ἀποκλειστικὰ σ' αὐτούς, τότε ὁ ἡδονισμὸς του παρουσιάζει μιὰ ὁμότητα πρωτάκουστη. Ποτέ, οὔτε πρὶν οὔτε μετὰ, δὲν διατυπώθηκε μὲ τόση γύμνια τοῦ λόγου ἡ θεωρία τῆς ἡδονῆς. Ἐκεῖνο ποὺ ἐθεμελίωσε ὁ Ἀρίστιππος ἀναπτύσσεται ἐδῶ σ' ἕνα σύστημα. Ἡ ἡδονὴ τοῦ σώματος, ὁρίζεται ἀπὸ τὸν Ἐπίκουρο, ἀνεπιφύλακτα ὡς τὸ «ἀγαθόν», «ἐν σαρκὶ τὸ ἀγαθόν». Ὁ ἀγῶνας γιὰ τὴ διατήρησιν τῆς ζωῆς καὶ ἡ παρακόλουθη ἡδονὴ τίθενται ὡς ἀρχὴ καὶ ρίζα τῆς ζωῆς: «ἀρχὴ καὶ ρίζα πάντων ἀγαθῶν ἢ τῆς γαστροῦς ἡδονῆς». Ἡ ἀρετὴ χωρισμένη ἀπὸ τὴν

ἡδονή, ἢ ἀρετὴ ὡς ἀνεξάρτητο ἀγαθὸ εἶναι γιὰ τὸν Ἐπίκουρο κάτι ἀνάξιο ἢ καλύτερα κάτι ποὺ ἀξίζει τὴν περιφρόνησή μας. «Προσπύω τῷ καλῷ καὶ τοῖς κενῶς αὐτὸ θαυμάζουσιν, ὅταν μηδεμίαν ἡδονὴν ποιῇ». Δὲν ὑπάρχει ἀξία τῆς ζωῆς ἀσχετὴ ἀπὸ τὴν ἡδονή. Ἀρετὴ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ γνωρίζης νὰ διαλέγης τὴν ἡδονή. «Ἡ ἀρετὴ περὶ τὴν ἐκλογὴν ἐστὶν τῶν ἡδέων».

Ἄν καὶ ἀπὸ τοὺς λόγους αὐτοὺς φαίνεται, πὼς ὁ Ἐπίκουρος δίνει τὰ προτερῆα στὴν ἡδονὴ καὶ συνεπῶς τὸ ἀνώτατο ἀγαθὸ εἶναι γιὰ αὐτὸν ἡ σωματικὴ ἡδονή, ὅμως τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ σωματικὴ ἡδονὴ ἔχει μικρὴ διάρκεια, ἐνῶ ἡ πνευματικὴ ἔχει μεγαλύτερη, γιατί ἀντλεῖ καὶ ἀπὸ τὴν πηγὴ τοῦ παρελθόντος καὶ ἀπὸ τὴν πηγὴ τοῦ μέλλοντος, ἀναγκάζει τὸν Ἐπίκουρο νὰ συστήσῃ τὸν περιορισμὸ τῆς σωματικῆς ἡδονῆς καὶ τὴν προτίμησιν τῆς πνευματικῆς. Τῇ σωματικῇ ἡδονῇ, λέγει, πρέπει νὰ τὴν ἐπιδιώκωμε μονάχα, ὅταν ἔχη σκοπὸ νὰ μᾶς ἐλευθερώσῃ ἔμμεσα ἀπὸ ἀνάγκας καὶ ἐπιθυμίες πού, ἐνῶ εἶναι τοῦ σώματος, βασανίζουν ὅμως ταυτόχρονα καὶ τὴν ψυχὴ καὶ τῆς ἀφαιροῦνε τὴ γαλήνη καὶ τὴν ἀταραξία. Γιατὶ δὲν πρέπει νὰ πιστεύῃ κανεὶς, πὼς εἶναι ἀντίθετο στὴ φύσιν τῶν πραγμάτων, ὅταν βοᾷ ἡ σὰρκα ν' ἀντιβοᾷ καὶ ἡ ψυχὴ «ἀφυσιολόγητον μηδὲν ἡγοῦ βρώσης τῆς σαρκὸς βοᾷν τὴν ψυχὴν». Κι' ὅμως, ἐνῶ παραμένει πάντα γιὰ τὸν Ἐπίκουρο σκοπὸς τῆς ζωῆς ἠθικὸς ἢ ἡδονή, ζητάει τὸν περιορισμὸ τῶν ἀναγκῶν καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν, γιατί ὁ περιορισμὸς ἐλευθερώνει πραγματικὰ ἀπὸ τὰ δεινά, γίνεται πηγὴ ἀληθινῆς ἡδονῆς. Περιορίζεται δηλαδὴ ἡ ἀξία τῆς ὤμῃς σαρκικῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀχαλίνωτης ψυχικῆς ἡδονῆς, χωρὶς νὰ περιορίζεται ἡ ἀξία τῆς ἡδονῆς ὡς ἀρχῆς ποὺ πρέπει νὰ διέπῃ τὴ ζωὴ. Σημασία μεγάλη ἔχει τὸ γεγονὸς ὅτι, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ἀρίστιππο, κανεὶς ἄλλος δὲν ἐξύμνησε τὴν ἡδονὴ τῆς στιγμῆς, ὅλοι περιορίσαν πολὺ τὴν ἀρχὴ τοῦ Ἀριστίππου. Φρόνησις εἶναι καὶ γιὰ τὸν Ἐπίκουρο, ἡ δύναμις νὰ ζυγίσῃ κανεὶς ὀρθὰ τὰ πράγματα καὶ ν' ἀποφασίσῃ νὰ πράττῃ, ὅταν ἡ ἡδονὴ εἶναι μεγαλύτερη ἀπὸ τὸν πόνο. Ἄν ὁ περιορισμὸς τῶν ἐπιθυμιῶν μου γεννάει μεγαλύτερη ἡδονὴ καὶ μεγαλύτερη ἀτομικὴ εὐδαιμονία, τότε γιατί νὰ καταγίνωμαι μὲ τὴν πλήρωσιν τῶν ἐπιθυμιῶν; Πρέπει νὰ ἔχω σκοπὸ τῆς ζωῆς μου τὴν ἀνωδυνία τοῦ σώματος καὶ τὴν ἀταραξία τῆς ψυχῆς. Τίποτε ἄλλο δὲν ὑπάρ-

χει πὺν νὰ ἀξίζη· γι' αὐτὸ πρέπει ν' ἀποφεύγω ὅ,τι ἀντιστρατεύεται τὴν ἡρεμία τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς. Ἡ μοναδικὴ ἀξία τῆς ζωῆς παραμένει βέβαια πάντα ἢ ἡδονή, γιὰτὶ μονάχα μέσα σ' αὐτὴν ὑπάρχει ἡ ἀτομικὴ εὐδαιμονία.

2.—Ὁ νεώτερος ἡδονισμὸς καὶ εὐδαιμονισμὸς.

Στὴ νεώτερη ἐποχῇ, ἐκεῖνος πὺν ἀνέπτυξε συστηματικὰ τὴν ἐννοία τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς ἀτομικῆς εὐδαιμονίας καὶ ἐστήριξε ὅλη τὴν ἠθικὴν ἐπάνω σ' αὐτὴν, εἶναι ὁ Σπινόζας (1632—1677). Στὴν «Ἠθικὴ» του συνδυάζει στοιχεῖα ἐπικούρεια, στωϊκὰ καὶ ἀριστοτελικά, χωρὶς ὅμως νὰ κατορθώνη νὰ ἄρη τὴν ἀντίφασιν πὺν ὑπάρχει μετὰξὺ των. Οἱ μεταγενέστεροι ὀπαδοὶ τῆς ἀτομικῆς εὐδαιμονίας καὶ τῆς θεωρίας τῆς ἡδονῆς στηρίζονται πολὺ στὴν «Ἠθικὴ» τοῦ Σπινόζα. Μὲ μεγαλύτερη συστηματικότητα ἀλλὰ καὶ μὲ περισσότερο δογματισμὸ ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους, ὁ Σπινόζας θέτει τὴν ἐπιθυμία ὡς τὸ κύριο γνῶρισμα τοῦ ἀνθρώπου. «Ἡ ἐπιθυμία εἶναι ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, γιὰτὶ μονάχα αὐτὴ ἀυξάνει τὴν πραγματικότητα τοῦ ἀνθρώπου, καὶ πραγματικότητα εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὴν τελειότητα». Ὅσο περισσότερες ἐπιθυμίες ἱκανοποιοῦμε, τόσο περισσότερη ἡδονὴ κερδίζομε καὶ τόσο τελειότεροι γινόμαστε, γιὰτὶ τελειότερος εἶναι πάντα ἐκεῖνος πὺν πάει πλησιέστερα στὸν πυρῆνα τοῦ εἶναι του. Πυρῆνας τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ ἐπιθυμία καὶ παρακόλουθό της ἢ ἡδονή. Ὅπως στὰ ἀρχαῖα εὐδαιμονικὰ συστήματα, ἔτσι καὶ στὸ σύστημα τοῦ Σπινόζα, ἡ μοναδικὴ βάση τῆς ἀρετῆς εἶναι ἡ ὁρμὴ τῆς αὐτοσυντηρησίας. Ἀρετὴ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ δύναμη νὰ διατηρῆς, ἀλλὰ καὶ νὰ αυξάνης ἐκεῖνο πὺν ἀποτελεῖ τὴν οὐσία τῆς ζωῆς σου, δηλαδὴ τὴν ἐπιθυμία καὶ τὰ εὐχάριστα παρακόλουθά της. Ὅ,τι ὑπάρχει, πρέπει νὰ τὸ πολλαπλασιάσης, ὅσο μπορείς. Νὰ πολλαπλασιάσης τὴν ἐπιθυμία σου, ἔτσι ἐκπληρώνεις τὸ σκοπὸ τῆς ζωῆς σου. Σύμφωνα μ' αὐτὴν τὴν ἀρχή, ἀγαθὸ εἶναι ὅ,τι ὠφελεῖ ἢ μᾶλλον ὅ,τι ἀνταποκρίνεται στὴν ἐπιθυμία μου, καὶ κακὸ ὅ,τι βλάπτει ἢ μᾶλλον ὅ,τι μὲ ἐμποδίζει νὰ γίνω μέτοχος ἐνὸς ἀγαθοῦ, ὅ,τι ἐμποδίζει νὰ γίνῃ ἢ πλήρωση μιᾶς ἐπιθυμίας. Ἡ ἡδονὴ εἶναι κάτι ὅπωςδήποτε καλὸ. Σκοπὸς τῆς ζωῆς εἶναι